

Néhány finnségi-mordvin szóhasonlítás.

1. Déli-észti *tšank*, mordvin *šango* stb.

WIEDEMANN Ehnstnisch-deutsches Wörterbuch-jában közöl egy *tšank*, gen. *tšango* ~ *tšänk*, gen. *tšängo* 'Haken (natürliches), krummer Schnabel' jelentésű déli nyelvjárási szót, mely ugyanezen nyelvjárásterületen a későbbi gyűjtésekben is megtalálható. Az Eesti Keele Arhiiv szógyűjteményei szerint Põlva *tšäyk'*, -*cò*, nom. pl. -*γGO'* 'kaelkookude konks', Karula *tšäyk'*, -*ga* 'Haken', *ecelnõgläl om tšäyk'* 'a horgolótünek horga van', Vastseliina *sõrmę tõmmaš tšäykku* 'külm tõmbas sõrmed kõve-raks', *tšäy|k'*, komitat. -*cuca* 'väike puust haagikene kõie tegemiseks', szetu *tšäyk'*, -*cu* 'konks, haak', *raita tšäyk'* 'konks vankri tagumise telje ligi...'. Alulírott följegyzései szerint is a *tšäyk'* 'horog' szélteben használt szó a szetu nyelvterületen, pl. Järvesuu kerület Verska falujában a *tšäyk'* és a *kuyk'š* 'horog' mint rokonértelmű szók szerepelnek: *kuq kuts kuyk'š*, *kuq tšäyk'* 'ki "kunks"-nak hívja, ki "tšank"-nak (t. i. a horgot)'; *adrä tšli mañom ga tšäyk' ni har'k'* 'az eke nyelén is van "tšank" vagy "hank" (horog)', *šüne tšäykkom*, *miš kapla hõrättedäš* 'van olyan horog, mely (é. mellyel) zsinórt sodornak'.

Ezen észti nyelvjárási szónak megfelelője a finnségi nyelvekben nem található. Lehetséges azonban, hogy összefügg a következő mordvin szókkal: *šurğa*, *šarğa*, *čarğa*, *carğa* 'gabel' (PAASONEN, MSFOU. XXII, 29), *čanga* 'heugabel' (i. h. 30), továbbá *сѣнго* 'ВИЛЫ' (M. E. JEVSEVJEV, Osnovy mordovskoj grammatiki 3), nom. pl. *сѣнк* ~ *сѣнгот* ~ *сѣнкит* (i. h. 20). Ha ez egyeztetés helyes, akkor itt egy fgr. szókezdő palatális affrikátával (*tš-*, ?*tš-*) van dolgunk, melynek megfelelője a déli-észti ben szabályosan *ts-* ill. *tš-* (és *s-*), a mordvinban pedig *š-*, *č-* (vö. WICHMANN: FUF. XI, 269, 274, 285—6; PAASONEN, s-Laute 122, SZINNYEI NyH' 28). A hangtanilag kissé szokatlan md. -*g-* ~ finnségi -*kk-* (~ észti. -*k'*) megfelelőéshez vö. mdM. *kšarğa*; mdE. *k'irğa*, *k'irğa*, *korga* 'hals', f. *kurkkku*, észti *kurk* (= *kurk'*) 'torok', Jelentéstani párhuzamul szolgálhat a következő finnségi szó-

család: f. *hanko* 'furca bidens seu tridens', észt *hang*, gen. *hangu*, karj. *hango* stb., eredetileg valószínűleg szintén 'horog' jelentésben; vö. f. *hanka*, gen. *hangan* 'grepe, krok, hake' (LÖNNROT, Finskt-svenskt lexikon), de = *hanko* jelentésben is, déli észt (hangtanilag kissé elütő, de mégis kétségkívül ide tartozó *hank*, gen. *hangu* 'Haken, Ruderhaken, hakenförmige Figur in Gurten, die Gabel zum Gurtmachen' (WIEDEMANN szótára). SETÄLÄ (ÄH. 266) és utána SAARESTE (Leksikaalseist vahekordadest 206) e *hang*, *hanko* stb. finnségi szócsaládot egyezettette a mordvin *tšarğa*, *šarġo* stb. szóval. Valószínű azonban, hogy e kettőt el kell különíteni egymástól, mert a mordvin alakoknál szókezdő š-et nem lehet föltenni, mint SETÄLÄ gondolta. SETÄLÄ (i. h.) egyébként az észt *hang* stb. szót a cser. *šānäk* 'gabel', votj. *šanik* 'heugabel' szavakkal is egyezettette, ez azonban nem fogadható el, mert ez utóbbiak csuvas jövevények: cser. *še'nük*, *šanök*, *šanik* 'heugabel', votj. *šanük* *šanük*, stb. 'grosse gabel, heugabel, mistgabel' < csuv. *sānäk*, *senäk* stb. 'grosse gabel' WICHMANN, MSFOU. XXI, 92).

2. Finn *käppätä* ~ mordvin *k'eĵ'ed'ems*.

A legrégebb finn törvényfordításban, a Herra Marttitól fordított Kristoffer király föld-törvényeiben (1548) érdekes szóremetével találkozunk, '(fö)lmászni' jelentésű *käppä-* (vagy *käppä-?*) igével. Az adatok következőleg jelentkeznek a mondatokban (vö. Monumenta Linguae Fennicae II, 1): *Sudhen werkon pitä oleman ivri wahuan, niĵn ettei se repiä eli heltiä, cosca mies sen filmiä mööten käppä eli kiĵppiä ylöspäiten . . .* 'A farkashálónak igen erősnek kell lennie, úgy hogy ne szakadjon, se utána ne engedjen, mikor az ember a szemek mentén "käppä-l", vagyis mászik (fölfele)' (74. l.); *Käppä eli kiĵppiä mies pwhun omin tahdoin . . .* "Käppä-l" vagyis mászik az ember a fára önként . . . (154. l.); *Käppä mies pwhun itze tahdoin . . .* '(Ha) a férfi önként mászik a fára . . .' (157. l.) *Käppä hän käfkyn iälkin . . .* '(Ha) parancsra mászik . . .' (u. o.), *Nytt sanouat sen cuollen perillifett käfkyn eli rucouxen tähden ylös käpämän* '(Ha) most a halott örökösei (öt) parancs vagy kérés miatt fölmászottnak mondják . . .' Megjegyzendő, hogy ugyanezen törvénynek mintegy 100 évvel későbbi fordításában, mely Kollanius Ábrahámától származik, nem fordul elő többé ezen bennünket itt érdeklő ige, hanem a megfelelő helyeken csupán a szó szinonímája, a mai finn irodalmi nyelv-

ben is általános *kiivetä*, *kiipeä*- (vö. Monum. L. Fennicae III, 1 105, 211), *kype* ~ *Kijpe* 'mászik' (= *kīpē*), *ylös kijwennen* 'föl-mászott(nak mondják)' (= *kivennēn*) ige szerepel. A finn szótárak ez igét kissé eltérő formában ismerik, t. i. RENVALL, *Lexicon Linguae Finnicae*: *käpää*, *wätä* a. *käpeän*, *wetä* 'pedibus manibusque enitor, adscendere studeo e. c. in arborem', 'aufzuklettern suchen', ugyanígy LÖNNROT, *Finskt-svenskt lexikon*: *kävätä*, *käpään* ~ *kävetä*, *käpeän* 'sträfva med händer och fötter, klifva, söka klänga, klättra upp (*kiivetä*, *kavuta*)'. Az egész igecsalád *käppä*- (? *käppä*-) *käpä*-, *käpeä*- úgy látszik egyszerűen magyarázható, mégpedig mint denominális képzés *käppä*-, *käppä*-, *käpä*-töböl, vö. RENVALLNÁL *käpälä*, *-län* v. *käpälö*, *-lön* v. *käpy*, *-vyn* 'pes l. planta pedis animalium . . . e. c. lupi, vulpis, leporis, felis', 'Pfote, Tatze', *käppä*, *-pän* 'manus occulte arripiens', 'heimlich ergreifende Hand', LÖNNROTNÁL *käpälä* ~ *käpälö* ~ *käpäle* 'tass, ram, labb', *käppä* 'hand, tass', *käpy* 'klo, ram, tass', *käppä* 'lönnligen gripande hand'. Legalábbis RENVALL és LÖNNROT fordításai ('pedibus manibusque enitor . . .', 'sträfva med händer och fötter') kétségtelenül megengedik ezt a magyarázatot. A *käppä*, *käpälä* szó etimológiai megfelelőire vonatkozólag egyéb finnugor nyelvekben vö. WICHMANN: FUF XI, 205, TOIVONEN: FUF, XXII, 141 (lapp, mordvin, osztj. megfelelők).

Mindehhez az itt említett, többé-kevésbé magától értetődő dologhoz járul mégis az az érdekesebb lehetőség, hogy a kérdéses finn igének megfelelője lenne a mordvinban: mdE. *k'ep'ed'ems*, mdM. *k'epäd'ems* 'heben aufheben; (ein fest) feiern; sich erheben, aufgehen (v. den himmelskörpern)' (PAASONEN példái, Mordw. Chrest. 76), *Кенетемс* 'поднятыся', *кенедемс* 'поднимать' (JEVSEVJEV, *Osnovy* 127). Természetesen ez is lehet önálló képzés a mdM. *k'ep'ē*, mdE. *k'ep'e* 'barfuss' névszóból (vö. f. *käppä*, PAASONENNÁL l. c.). A szóbanforgó névszó és ige jelentéstani viszonya azonban mégis meglehetősen távoli. Az alapjelentés körülbelül a főnévnél 'mancs, kéz', az igénél 'manccsal, kézzel megfogni, emelni' > 'kéz segítségével magát emelni, emelkedni'. Vö. fönt f. 'sträfva med händer och fötter', továbbá f. LÖNNROT *käpäätä*, *käppään* 'gripa med handen, gripa, fatta uti, hemligen gripa l. fatta uti', észben WIEDEMANN szótára szerint *käppama*, *käppan*, *käpata* 'ergreifen, mit der Hand fassen, betasten, angreifen, stehlen, mit den Händen aufrichten (wie kleine

Kinder)'. A mordvin ige összetartozását a finnségi *käppä-* tövel talán azon tény is segíti megerősíteni, hogy ennek jelentése 'emelkedni' olyan, mellyel általában váltakozik a '(valamire) mászni', jelentés, mint jelen esetben a finn *k(ä)äpäätä* 'mászni' ~ md. *k'ep'ed'ems* 'heben, aufheben'. Erre vonatkozólag vö. f. *nousta* 'emelkedni' ~ *nousta puuhun* 'a fára mászni', dél-vepszen (KETTUNEN *Lõunavepsa häälik-ajalugu* I 6) (*koñd'i*) *käbälile libü* '(karu) käppade pääle tõusis', (op. cit. II 27) *libuda* 'tõusta' (vö. f. *lipua*), (op. cit. II 45) *koñd'i kuzhe libü* 'karu kuuse otsa ronis'. Ezen jelentési összhangot a kérdéses finn és mordvin ige közt figyelembe véve, azokat közvetlenül is lehetne egyeztetni, ha mindkettőnek közös *käppä* ill. *k'ep'e* névszóból való származtatása kételyt okozna. A finnségi-mordvin szóhasonlítás hangtani megerősítésére az *e ~ ä(ä)* viszonyra vonatkozólag vö. md. *p'ek'e* ~ f. *päkkä*; md. *šesk'e* ~ f. *sääski* (PAASONEN *Mordw. Chrest.* 107, 124); a *-p-* ~ *pp-* viszonyra md. *lep'e* ~ f. *lappä*; md. *sep'e* ~ f. *sappi* (op. cit. 89, 123). A mordvin és finnségi igeképző jelen esetben egy és ugyanaz: vö. md. *lemde-* 'benennen', *lüzde-* 'hinzufügen' ~ f. *nimeä-*, *lisää-* stb. (BUDENZ, *Alakt.* 122).

A főnti sorok tehát a mordvin *k'ep'ed'ems* ige magyarázatát más úton járva kísérelték meg mint BUDENZ, *MUSz.* 27 (nr. 33), ki annak az észit *kebja* 'leicht', f. *keviä*, *kepiä*, *kepeä* 'könnyű (levis portatu)', m. *kevés* 'paucus, exiguus; parum, modicum' szókkal való összetartozását föltételezte. Az olvasóra hárul annak eldöntése, melyik magyarázat hihetőbb. Be kell ismerni, hogy az itt adott szófejtő kísérlet esetleg szintén nem a legkifogástalanabb.

3. Finnségi *jäme*, *jämeä* stb. ~ mordvin *jam*.

A finnségi nyelvekben van egy 'vastag, sűrű' jelentésben ill. ebből fejlődött későbbi jelentés-árnyalatokban általánosan ismert melléknév: lív *jamd*, *jamdä*. Salatsi nyjár. *jämde*, *jände* 'frech, grob, tölpisch, plump; dick (im Umfange)' (Sjögren—Wiedemann, *Livisch-deutsches... Wörterbuch*), *ja'mdä* 'jäme' (KETTUNEN *szótára*, *kézirat*); észit *jäme* gen. *jämeda*, *jämme* 'dick, grob', fig. 'unhöflich, grob, ohne Umstände, sich spreizend', j. *heal* 'grobe, tiefe Stimme', nyelvjárásokból pl. (az Eesti Keele Arhiiv szógyűjteményeinek adatai) Kuusalu *jäme*, *-ejä* 'jäme', Jämaja *jämè*, gen. *jämè*, Reigi, Torma *jäme*, *-eda*, Tarvastu *jämè*, gen. *jämme*, Puhja *jämmè*, (alulírott gyűjtéseiben) szetu *jämmè*, nom. pl. *jämmè*;

vót *jäme* 'sakea', *j. suppi* 's. liemi' (O. A. F. MUSTONEN: Viritt. I, 169), *jämiä* (*savvu*) 'paksu (savu)', *jämiä*_D 'sakeat', *jämmässic* 'paksuksi', *jämässä* 'sakeista' (KETTUNEN, Vatjan kielen äännehistoria² 69, 153, 157), krévin-vót *jämi*, *jemme* 'dick' (WIEDEMANN, Über die Nationalität und die Sprache der... Kreewinen 85), Jõepära-vót *jämiä* 'jáme', 'густой, толстый, основательный', *jämiä* *kisseli* 'vastag kízsel', *jämiät* *püD*, *jämiä* *mañ-velli* 'vastag rizspép' (Eesti Keele Arhiiv, D. ZVETKOV gyűjtése); finn *jämiä*, *än* 'stabilis l. firmus l. constans, haud facile loco movendus nec flectendus, inde crassus l. solidus...', 'standhaft, feststehend, steif, fest, dick, beständig, gesetzt, wichtig, beharrlich, unbeweglich', *jämiäinen*, *jämyräinen* id. (RENVALL szótára), *jämeä*, *jämiä* (*jämä*) 'styf, stadig...; tjock, bastant, vigtig', *j. puu* 'tjockt l. bastant träd', *j. piimä* 'tjock surmjölk', *jämäkkä* ~ *jämäkäs* 'styf, bastant' (LÖNNROT szótára), finn nyelvjárásokból pl. Alsó-Satakunta *jämiä* ~ *jämmē* (IKOLA, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I, 134, 135); karjala Suojärvi *jämiä* ~ *jämäkkä* ~ *iamie* 'jámeä', Rugajärvi *jämäkkäh päiväzen raški* 'vastag (felhő) eltakarta a napot', Tver *jämie* 'kankea, jäykkä, taipumaton' ~ *jämäk'k'ä* (a Finn Irodalmi Társaság szógyűjteményei); aunusi *jämie-*, nom. sg. *-ei* (~ *järie-*, *-ei*) 'paksu, vahva' (GENETZ Suomi II. folyam XVII, 53), Salmi *jämej*, gen. *-ien* 'paksu', Njekkula-Riipuškala *jämej*, *-ien* id. a (Finn Irod. Társ. szógyűjt.). A tárgyalt szó elején a finnségben váltakozik *jä-* (általánosabb) ~ *ja-* (lív *ja'mdš*, karj. Suojärvi *iamie*), mint sok más esetben is pl. dél-vepsze *järed* 'jáme' ~ *Jared*, észt és finn *järv*, *järvi* 'tó' ~ vót *jarvi*, lív *jõra* < *jarvi* (vö. KETTUNEN, Löunavepsa häälik-ajalugu II 1—2, Vatjan kielen äännehist.² 125—6, Eestin kielen äännehist. 125). Valószínűleg *ja-* az eredeti; *a-* > *ä-* változás történt szórványosan a *j-* hang palatalizáló hatására. Az általános *eda-*, *-edä-* ragos alak mellett (típus f. *jämeä* stb.) ritkábban látunk *-kka-*, *-kkä-* képzést is (f. *jämäkkä*, Tveri karj. *jämäk'k'ä* stb.). Különösen a keleti-finnben és a karjalaiban gyakori e két melléknévképző párhuzamos föllépése, pl. (a Sanakirjasäätiö és a Finn Irod. Társ. adatai) keleti finn Kangasniemi *huqlakka* ~ *huqlä* 'haalea...', Ilomantsi *muhakka* ~ *muhee* 'murakka, pehmeä', *kühäkkä* ~ *kähee* 'käheä', Suoj. *murakka* ~ *murie* 'törekeny'.

A fönt előadott hangtani és képzési fejtegetést figyelembevéve, s szem előtt tartva, hogy a kérdéses finnségi melléknévet 'vastag' alapjelentésében, mint láttuk, használják egyes folyékony

ételek sűrűségének (vastagságának) megjelölésére (f. *j[ämcä] piimä*, vót *j[äme] suppi*, *jämiä kišseli*), a kérdéses tőcsaládhoz kétségtelenül hozzákapcsolható az észti-inkeri nyelvjárászó *jamakka* 'paks hapu-piim' (MÄGISTE, Acta et Commentationes Univ. Tartuensis VII,₃ 60), *jamak|k|ä*, *-an* 'пруктывама', 'aludt-tej' (Eesti Keele Arhiiv, A. ANGERJA, szógyűjteménye). Ugyanide tartozik a délkeleti finn Sakkula *jamak|k(a)*, *-a(n)*: *leppä o jamakul* 'leppä on „piimässä“', *p^äärikeness^ei* 'ò viel mitt^äi ko jamakk^äa' '... valkeata nestettä', *jamakkamalja* 'piimäkulho' (Sanakirjasäätiö tára, HAKULINEN gyűjtése). A *jama*-töből ugyanezen jelentéscsoportban ige is fejlődött: észti-inkeri *jamott|ü*, *-ummä* 'hapnema (piima kohta)', 'киснуть'. (Eesti Keele Arhiiv, Angerja) és Sakkula *jamma|ä|lla*, *-l^äö* 'paksuta, saota, saeta' (Sanakirjasäätiö, HAKULINEN).

A tárgyalt finnségi *jam(a)*-, *jäm(ä)*-tövel nehéz össze nem kapcsolni a következő mordvin szót: *jam* 'suppe' mdE. 'grütze, grützbrei' mdM. (*ks*- képzővel továbbképzések) *jamks*, demin. mdE. *jamksk'e*, mdM. *jamksk'e* 'graupe, gries' (PAASONEN, Mordw. Chrest. 67), mdE. *якк* 'крупя', 'крупинка (крупя)', *ям каша*, 'щип' (JEVSEVJEV, Osnovy 25, 55, 138). A szó véghangzójának szabályos eltűnéséhez a mordvinban I. RAVILA: FUF. XX, 85; különben a finnségi és mordvin szók törésének hangtani megfelelése pontos: *ja*-ra vonatkozólag vö. f. *jalka* ~ md. *jalgo*. *jalqa* 'zu fuss'; *m*-re vonatkozólag f. *haamu* ~ md. *tšama*, *šama* 'gesicht, antlitz; abhang' (PAASONEN op. cit. 67, 133). Hogy a 'vastag, sűrű' jelentésű melléknév hogyan hatolt a sűrű étel elnevezésébe (vö. a md. jelentéseket 'leves', 'pép', 'főtt káposzta'), arra vonatkozólag a fönti *jamakka* stb. mellett jó párhuzamul szolgál még a lív *sandrok* 'Brei' < *sargd*, *sargdō* 'dicht, dick, trübe' + *rok* 'Suppe, Brei' (SJÖGREN-WIEDEMANN szótára), *sandrok* 'puder' (KETTUNEN szótára, kézirat). A md. *ks*-származék *jamks* 'graupe, gries' kezdetben tk. pép-anyagot jelentett, vö. JEVSEVJEV op. cit. 25 és f. *puuro* 'gröt' — *puurokset* 'gröttillbehör, grötmjöl'.

A md. *jam* 'Brei, gekochte Grütze; Suppe' szó már régebből egyeztetve van a szamTavgy *jam* 'Brei', szamJur. *jewaei* 'Fischsuppe' (PAASONEN, Beiträge 13, 291 lapolji jegyzet 1.) szóval. Az itt megkísérelt finnségi-mordvin egyeztetés helytállása esetén az eddigi mordvin-szamojéd rokon szó előfordulási területe átnyúlik a finnségi nyelvekig.

Tartu.

MÄGISTE GYULA.